

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Средняя общеобразовательная школа с. Аянгаты Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва».

«Согласована»
Заместителем директора по УВР
Ооржак Е.С.
«26» 08 2023г

«Утверждена»
Директором МБОУ СОШ
с. Аянгаты
Шокар О.Б.
Приказ № 77
От «26» 08 2023г

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по родной (тувинской) литературе

(наименование учебного предмета, курса, дисциплины)

7
(класс)

Уровень образования: основное общее образование

Количество часов год 68, в неделю: 2

Уровень: базовый

Учитель: Монгуш Долаана Андреевна

Программа составлена на основе Федерального закона от 29.12.2012г № 273 ФЗ «Об образовании в РФ», требований к результатам освоения федеральной образовательной программы основного общего образования ОФКС-тин иетелделеринге дууштур «Колниити өөредилгениң 5-9 класстарында «Төрзэн (тыва) чогаал» эртеминиң чижек өөредилге программасы»

Учебник: Е.Т.Чамзырын, А.С. Н.Ш.Куудар, А.Х.Херел «Төрзэн чогаал, 7 класс». Кызыл-2022, 254а

2023-2024
(учебный год)

Тайылбыр бижик

7-ги класска төрөөн чогаалга амгы үениң негелдезин езугаар ажилчын программаның тургузуун бижиирде, ортумак ниити өөрөдилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-түң негелделеринге, сорулгаларыңа даянып, Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның парлатканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2012) деп чижек программанын удуртулга кылган.

Чечен чогаалдарны уруглар бажыңа номчуп сайгарар кылдыр программаны башкы тургускан. Ынчангаш уругларнын бот ажилдаарын идепкейжидер сорулганы эртем башкызы салган.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөрөдириниң сорулгалары

Өөрөдиглиг:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдың теориязыныңгеге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып; идея-тематиказы-биле хөөннөш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарыңа ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөрөдир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказыңа дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эпиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге,

амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга өөредир. Ынчангаш литература, уран чүүлдүн өске-даа хевирлери дег, уругларның мөзү-бүдүжүн хевирлээринге болгаш эстетиктиг көрүжүн быжыглаарынга салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемнерни өөредириниң кол сорул-газы – аас чогаалы тыва чоннуң ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаадып, сайзырадып келген сөстүң уран чүүлү деп билиндирибишаан, чо-гаалды амыдырал-биле холбап, ханы сайгарып билир; бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, тыва болгаш хөй националдыг Россия чоннарының культуразын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуң үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдың өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, эсте-тиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур. Чоннуң амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазы, тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр онзагай культуразы кижиниң мөзүлүг аажы-чаңын үнезин хевирлээр, чогаал делегейи-биле

харылзааны быжыг тудар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп сайгарарынга, оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып билиринге өөредир.

Чечен чогаалда уран сөстүң дузазы-биле чураан амыдыралдың илереп келирин чүгле сеткил хөлзээшкинниг эвес, а медреселдиги-биле сайгарып билирин өөредир. Чечен чогаалды төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир көрүп болур. Ону «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес.

Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртеминиң салдары улуг. Чечен чогаалдың дылы дыл эртеминиң бүгү адырлары-биле холбаалыг болган-да, уруглар сөстүң эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурлуг.

Кол ниити өөредилгениң 7-8 класстарынга өөреникчилерниң номчулга культуразын бедидип, чогаал сайгарылгазын делгемчидер. Чогаалды чо-гаал теориязындан тема, идея, сюжет, композицияның элементилерин тодарадып, шүлүк тургузуун сайгарып шыдаар

кылдыр өөредир.

Уругларга чогаалчы болгаш чогаал дугайында медээни боду дилеп тывар, шинчилээр, эртем угланыышкынныг бот-тускайлаң ажылдаар арга-ны бээр. Интернеттен медээлерни литература кичээлдеринге уругларның интеллектуалдыг сайзыралын бедидеринге, номчулгага сонуургалын идепкейжидеринге, чогаал талазы-биле культуразын бедидеринге ажыглаар.

Тыва чогаал эртемин өөренириниң ФКӨС негелделери-биле түңнелдери:

Өөредилгениң *бот-тускайлаң түңнелдери* өөреникчиниң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бт-углап билиринче, өөренириниң чутулазын, чаа билиглер шиңгээдип алырын медреселдиги-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразынга хууда болгаш хамааты туружун быжыг-лап, амыдыралчы планнарын тургузуп. Ону боттандырырынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажыл-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шиңгээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөредиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемин өске эртемниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөредиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң) регулятивтиг (бот-угланыышкынныг), чаа билиг алы-рының аргаларын шиңгээттиреринче угланган болур.

Тыва чогаал эртеми 7-ги класска проблема-тематиктиг принципке үндезилеттинип ажылдап кылдынган. Үндезин билиглери – *маадыр болгаш ооң аажы-чаңы*.

7-ги класстың өөреникчилериниң кол-кол мергежилдери болгаш чаңчыгар чүүлдери:

- маадырлыг тоолдарның уран-чеченин онзагайын тодарадып, тайылбырлап билир;
- улустуң аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин тодарадып болгаш оларны авторлуг чогаалдарны ылгап билир;
- чогаалда чуруттунган болуушкуннарны, маадырларны долузу-биле сайгарып шыдаар;
- өөренип эрткен сөзүглелдериниң уран-чеченин сайгарбышаан, өөрөнгөн чогаал теориязын шын ажыглап билир;
- утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгереңгей, шилилгелиг, допчулай) чугаалап, рольдап номчуп, планның янзы-бүрү хевирлерин (сюжеттиг, идея-тематикалыг, композициялыг, цитаталыг) тургузуп билир;
- **номчаан чогаалдарынга хамаарыштыр өскелерниң бодалдарын дыңнап,**

билип, аңаа хамаарыштыр бодунуң бодалын барымдаалыг шынзыдып өөренир;

- **номчаан чүүлүнгө бодунуң хамаарылгазын тода илеретпишаан, аңаа дүүштүр презентацияны кылып билир;**
- **номчаан чогаалдарынга кыска шинчилел ажылдарын болгаш чогаадыкчы ажылдарны кылыр;**
- **өөренген чогаалдарынга бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин кылып шыдаар;**
- өөредилге номунуң тайылбыр кезээн болгаш аңгы-аңгы словарьларны, энциклопедияларны ажыглап билир.**

7-ги класстын тыва чогаалга календарь-тематиктиг планы

№	Теманың ады	Онаалгазы	Шагы	Эрттирер хүнү		Эдил ге кыл ганы
				план	факт	
1	Чогаал делегейинче аян-чоруктуң уланчызы	“Хөглүг чай –кыдыраашта” деп темага кыска чогаадыг бижиир.	1	1.09		
2	“Танаа-Херел”	Тоолда чөнүк ашактың оглунга, аьдынга, дериг херекселинге, хамаарышкан эпитеттерни, деңнелгелерни ушта бижиир	1	7.09		
3	“Танаа-Херел” Маадырларның овор-хевири	1.Айтырыгларга харыылаар, ар. 47;	1	8.09		
4	"Танаа-Херел" Чогаалдың дылының онзагайы	Планын бижиир. Тоолда архаизмнерни, ховар ажыглаттынып турар сөстөрни бижиир	1	4.09		
5	“Бокту-Кириш, Бора-Шээлей” чогаалдың дылының уран-чечени	Словарь-биле ажыл	1	5.09		
6	“Бокту-Кириш, Бора-Шээлей” Чогаалда маадырларның овор-хевири	Үзүндүнү чуруур	1	1.09		
7	“Бокту-Кириш, Бора-Шээлей”	Планын бижиир.	1	2.09		
8	“Бокту-Кириш, Бора-Шээлей”	Гиперболаларны, литоталарны тывар	1	8.09		
9	ЧТ. Маадырлыг тоолдар (эпос) дугайында билиг.	Номчуур арын 39-40	1	9.09		
10	В.Серен-оол “Каң-кыс”	Словарь-биле ажыл	1	5.10		
11	В.Серен-оол “Каң-кыс” Маадырларның онзагайы	Онаалга № 7,8. Арын 53	1	6.10		
12	В.Серен-оол “Каң-кыс” Тоолдун дылының онзагайы	Чурук чуруур.	1	2.10		
13	М. Б. Кенин-Лопсан “Хайыралыг Калчан-Шилги”	Словарь-биле ажыл	1	3.10		
14	М. Б. Кенин-Лопсан “Хайыралыг Калчан-Шилги”	Маадырларнын характеристиказы	1	9.10		
15	М. Б. Кенин-Лопсан “Хайыралыг Калчан-Шилги”	План бижиир	1	0.10		
16	Чогаадыг “Эки аът ээзинге шынчы”	Тондур бижиир	1	6.10		
17	Делегей чоннарынын литературазы Дожоогийн Цэдэв Улуг Гобиде өг	Шулуктун тургузуун, уран-чечен дылынын онзагайын сайгарар	1	7.10.		
18	ЧТ.Чогаалдын темазы болгаш	Конспектилээр	1			

	идеязы			9.11		
19	М.Б. Доржу «Аас чогаал»	Доктаадыр	1	0.11		
20	С. К.Тока. Чогаалчының допчу намдары «Араттың сөзү» деп романдан эгелер.	Чогаалчы дугайында презентация кылыр	1	6.11		
21	С. К.Тока «Араттың сөзү» Чаа ужуражышкыннар	Эгеге план тургузар	1	7.11		
22	С. К.Тока «Араттың сөзү» “Кайнаар баарыл?”	Маадырларның характеристиказы	1	3.11		
23	С. К.Тока «Араттың сөзү» “Чер-бажынга”	Үзүндүнү чуруур	1	4.11		
24	С. К.Тока «Араттың сөзү» “Одаглар хып тур	Уран –чечен аргаларга чижектер бээр	1	0.11		
25	С. К.Тока «Араттың сөзү» Романның дылының онзагайы	Айтырыгларга харыылаар арын 93	1	1.12		
26	С.А.Сарыг-оол чогаалчы дугайында сос. “Аңгыр-оолдун тоожузу” (романдан эгелер) “Дагаа чылдыг мен”	Тыва календарьда чылдарны бижиир	1	7.12		
27	С.Сарыг-оол “Аңгыр-оолдун тоожузу” "Шагаа"	Тыва чоннун шагаа байырлалынын онзагайын бижип эkkээр	1	8.12		
28	С.Сарыг-оол “Аңгыр-оолдун тоожузу” "Пош бажынга"	Словарь-биле ажыл	1	4.12		
29	С.Сарыг-оол “Аңгыр-оолдун тоожузу” маадырнын онзагай аажы-чаны	Чурук чуруур "Аңгыр-оол пош бажында"	1	5.12		
30	С.Сарыг-оол “Аңгыр-оолдун тоожузу”	Мал-маган аттарын бижиир	1	1.12		
31	Чогаадыг "Кижиг-оран төлү"	Тондур бижиир	1	2.12		
32	Серафим Романович ЭЛЛЯЙ(КУЛАЧИКОВ) "Экий, тыва чонум!"	Шулуктун уран-чеченин илередир	1	8.12		
33	Ховенмей Б.Д. "Чүү болганыл?"	План бижиир	1	1.01		
34	С. А. Сарыг-оол «Соругга» Маадырларның онзагай шынарлары	Номчуур арын 127-130	1	2.01		
35	С. А. Сарыг-оол «Соругга» деп чечен чугаазында чайгы пейзажты болгаш анчынын психологтуг байдалын чурааны.	Словарь-биле ажыл	1	8.01		
36	Чогаал теориязы Чечен чугаа дугайында билиг	Конспектилээр арын135	1	9.01		
37	О. Сувакпит «Ылар»	Бир кезээн шээжилээр.	1	5.01		
38	О. Сувакпит «Ылар» Бойдус	Уран-чеченин тывар	1			

	камгалалы. Амгы уе-биле деннел			6.01		
39	К. К. Кудажы «Кызыл-Бөрттүг» деп тоожуунда кол маадырнын омур-хевир. (1-ги, 2-ги эгелер)	а) Кызыл-Бөрттүгнүн аказынын портредин ушта бижиир	1	1.02		
40	К. К. Кудажы «Кызыл-Бөрттүг» Кызыл-Бөрттүгнүн мөзүлүүнүн бир демдээ - кызымаа, эртем-билигже чүткүлдүү. (3-кү, 4-кү эгелер)	План бижиир	1	2.02		
41	К. К. Кудажы «Кызыл-Бөрттүг» Тоожунун уран-чечени. (5-ки, 6-гы, 7-ги эгелер)	Маадырларнын характеристиказы. Бичии башкыны чоннун канчаар үнелеп турганын көргүскен домактарны ушта бижиир.	1	8.02		
42	К. К. Кудажы «Кызыл-Бөрттүг» Тыва дылдын тайылбыр словары	Словарь-биле ажыл	1	9.02		
43	Ш.М.Суван “Чээн оол”	Номчуур. Маадырларнын омур-хевир	1	5.02		
44	ЧСК. Эдертиг ” Кара-таакпы кулу”	Тондур бижиир	1			
45	С. Б. Пюрбюнун «Эргеппей дугайында тоожу» суурнун пейзажында уран-чечен аргаларны илередир	Тоожунун планын тургузар	1	6.02		
46	С. Б. Пюрбюнун «Эргеппей дугайында тоожу» чылгычынын омур-хевир.	Тоожуну номчуур, кол маадырны болгаш оон ужуражып, харылзажып турар кол маадырларын бижиир.	1	2.02		
47	С. Б. Пюрбюнун «Эргеппей дугайында тоожу»	Чогаалчы дугайында дыннадыг белеткээр	1	9.02		
48	ЧТ. Тоожу дугайында билиг	План бижиир	1	1.03		
49	О.К.Саган-оол “Найырал” (Чечен чугаа)	Чогаадыг “Найырал”	1	7.03		
50	О.К.Саган-оол “Найырал” Маадырларнын аажы-чаңы	Онаалга №9, ар. 211	1	8.03		
51	К. Э. Кудажынын «Степан Сарыг-оолдун плантациязы» деп чечен чугаазынын уран-чечени	Чечен чугаанын тема, идеязын илередир	1	4.03		
52	Чогаал теориязы. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг	Номчуур 204	1	5.03		
53	М.Б. Доржу “Дайынныг кино көргөш...”	Словарь сөстөр-биле ажыл	1	1.03		
54	И.Б.Иргит “Эргим Уля угбай”	Онаалга №1-9, ар. 215	1	2.03		
55	С.Б.Пюрбю «Төрээн	Шүлүктү шээжилээр.	1			

	дылымга”			4.04.		
56	А.А. Даржай “Авамга”	Ава дугайында шүлүктөн чогаадып шенеңер.	1	5.04		
57	Шүлүк дугайында билиг куплет, стопа, аллитерация, рифма, перифраза	Онаалга №8, ар. 219	1	1.04		
58	М.А.Күжүгет “Бак сагыш башка халдаар”	Шүлүктү шээжилээр.	1	2.04		
59	Р.Д.Лудуп “Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг”	Шулукту шээжилээр	1	8.04		
60	С.А.Сарыг-оол “Алдан-маадыр”	1.Алдан-маадырлар дугайында төлөвилелдер кылыр.	1	9.04		
61	Р.Д.Лудуп “Улаастайга”	“Араганың хоразы” деп темага кыска чогаадыгдан бижинер.	1	5.04		
62	И.Ү.Бадра “Ужудукчу Кидиспей” (тоожудан эгелер) “Уран чүүл школазы”	Тываның баштайгы ужудукчунун дугайында илеткел кылыр	1	6.04		
63	И.Ү.Бадра “Ужудукчу Кидиспей” 2,4-кү эгелер	Онаалга №4, ар. 232	1	2.05		
64	И.Ү.Бадра “Ужудукчу Кидиспей” 3-кү эге	Онаалга №5, ар. 236	1	3.05		
65	О.Ө.Сувакпит “Сат Бүрзеккей дугайында баллада”	Тыва эки турачыларның чуруун тывар	1	10.05		
66	К-Э. К. Кудажы “Он бир” Шииниң тема, идеязы	М. Эргептин “Эр кара эзирлер”, И. Кузнецовтун “Саяндан Ровно чедир” деп чогаалдарын номчуур.	1	16.05		
67	К-Э. К. Кудажы “Он бир” Шииде маадырларның омур-хевири	Номчуур, ар. 259-263.	1	17.05		
68	Туннел кичээл.	Ооренген чуулдерин катаптаар	1	23.05		

